

“KİTABI-DƏDƏ QORQUD”DA OĞUZ QADIN TİPİ: BƏKİLİN XANIMI

Bəhlul ABDULLA

(Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası)

KDQ-də nisbətən fəal görünən xanımlardan biri də Bəkilin xanıdır. Bu xanımda da, müəyyən mənada, Dirsə xanın xanımı Xan qızına oxşar cəhətlər vardır. Yadımıza salaq ki, Dirsə xan Bayındırın məclisindən incik qayıdanda onu düzgün yola istiqamətləndirən xanıdır. Belə bir iş, başqa şəkildə olsa da, Bəkillə təkrar olunur. Doqquz tümən Gürcüstanla Oğuz sərhədində qaravulluq eləyən Bəkil Oğuzla bir kafir belə buraxmır. Bayındır xan Bəkili qonaq çağırır və onun şərəfinə ov təşkil edir. Bəkilin ovda göstərdiyi məharəti Salur Qazan atın hünəri sayır. Bundan inciyən Bəkil Bayındır xanın hədiyyələrini də geri qaytarıb küskün olaraq evə dönür. Ərinin kefsizliyini, kimsə ilə hal-əhval tutmadığını görən xanımları soruşur:

*Altun taxtım ayası, bəgim yigit!
Göz açuban gördüğüm,
Könül verib sevdüğüm.
Qalqubanı yerindən duru gəldin.
Ala gözlü yigitlərin yanına soldın.
Arqu beli Ala dağdan dünin aşdın.
Aqındılı görklü sudan dünin keçdin.
Ağ alınlı Bayındır xanın divanına
dünin vardın, bəglərlə yedün-içdin.
Qövmü qövmiylə gənəşdimi?
Gərib başın gövğada qaldımı?
Qanı xanım, altunda yaxşı atın yoq!
Alnunda altun aşıq cübbəsi (? – B.A.) yoq!
Ala gözlü bəglərin oxşamazsan
Atca yüzlü görklünlə söyləşməzsən, nədir halın?*

Bəkilin xanımlarının soylamasındakı "Alnunda altun aşıq cübbəsi" sözlərini kursivdə verməyimiz və qarşısında sual işarəsi yazmağımız bir mübahisəli məsələyə yenidən qayıtmaq istədiyimiz səbəbindəndir. Ona görə "yenidən qayıtmaq" deyirik ki, biz bu barədə müxtəlif vaxtlarda dönə-dönə danışmış, xeyli yazılarımız da çap olunub (2,7, 130-141; 1, 36-49). Bununla belə, onların təshih olunmaması, araşdırmalarda səhvlərin təkrar-təkrar özünü göstərməsi bizi də dediklərimizi bir daha aralığa gətirməyə məcbur edir.

KDQ-dəki "ağ", "altun", "kont//kunt//qunt//kunut" təyinli "ışıq" abidənin müxtəlif nəşrlərində müxtəlif şəkildə oxunmuşdur. Akademik H.Araslının 1939, 1962, 1978-ci il (Bizim tərtibimizdə 1987-ci ildə çap olunan KDQ

H.Araslının 1978-ci il nəşrinin təkrarıdır. Örnəklər həmin nəşrdən verilir) nəşrlərində təyin əlamətlərinin müxtəlif olmasına baxmayaraq "ışığı" elə həmişə "ışığı"dır:

1. Gün kimi şıldayıb gələn kafirin başında işığıdır.
2. Başımda qont işıqlar saxlardım...
3. Ağ işıqlı alpları yanıma saldım.
4. Alnında altun işığı ... cübbəsi yox (1939,1962-ci il nəşrlərində "ışığı" və "cübbə" arasında nöqtələr əvəzinə vergül işarəsi yazılmışdır).
5. At, yaraq və işığı Bəkilin, Bəkil içinde deyil.
6. Alın başa kont işığı urardım (13,83,85,120,136,139,165).

KDQ-in öyrənilməsinə mənalı ömür sərf etmiş O.Ş.Gökyanın oxumasında sözün açdığımız örnəklər belədir:

1. Gün kibi şılayup gelen kafirin başında işığıdır.
2. Başımda kunt işıqlar saklardım...
3. Ağ işığı alpları yanıma saldım.
4. Egnündə altun işığı cübbəsi yox.
5. At, yarak və işığı Bekilin, Bekil içinde degül.
6. Alın başa kunt işığı urardım (10,61,62,100,117, 121, 148).

KDQ-in, ümumiyyətlə, ən mükəmməl mətnşünaslarından sayılan möhtərəm M.Ergin həmin örnəkləri belə oxumuşdur:

1. Gün kibi şılayup gelen kafirin başında işığıdır.
2. Başımda kunt işıqlar saklar idüm...
3. Ağ işıqlı alpları yanuma saldım.
4. Egnünde altun işığı cübbəsi yox.
5. At, yarak və işığı Bekilin, Bekil içinde degil.
6. Alın başa kunt işığı urur idim (8,49,50,82,94,97, 118).

KDQ-i 1988-ci ildə Drezden əlyazması əsasında çap etdirən F.Zeynalov və S.Əlizadə kitaba özlərinin sadələşdirdikləri mətni də daxil etmişlər. Əsas və sadələşdirilmiş (mötərizədə sadələşdirilmişlərdir) mətnədə "ışığı"nın oxunuşu belədir:

1. Gün kibi şılayub gələn//kafirin başında işığıdır (Gün kimi parlayıb gələn kafirin papağındakı işığıdır).
2. Başımda qunt işıqlar saqlardım... (Başımda parlaq zirehi saxlayardım...).
3. Ağ işıqlı alpları yanıma saldım (Ağ işıqlı igidləri yanıma saldım).
4. Alnunda altun işığı cübbəsi yox (Alnını örtən qızıl işıqlı zirehin yoxdur).
5. At, yaraq və işığı Bəkilin, Bəkil içinde degil! (At, yaraq və işıqlı zireh Bəkilindir, Bəkil içinde deyil!).
6. Alın-baş a qunt işığı urardım (Öz alnıma parlaq zireh vurardım!) [4, 70//168, 70//168, 95//193, 105//203, 107//205, 124//222].

S.Əlizadə 1999-cu ildə KDQ-i şəriksiz çap etdirərkən "ışığı"ı bəzi hallarda F.Zeynalovla ortaq nəşrdən seçkin şəkildə təqdim etmişdir. Amma bu da var ki, o, əsas mətn üçün "ışığı"ı ayrı tərzlərdə oxuduğu halda, sadələşdirilmiş mətnədə

“ışığ”ı F.Zeynalovla nəşr etdirdiyi kimi saxlamış və qəribə paradoks yaranmışdır. Misallara baxaq:

1. Gün kibi şılayub gələn kafərin başında işığıdır (gün kimi parlayıb gələn kafərin papağındakı işığıdır).
2. Başımda qunt işıqlar saqlardım... (sadələşdirilmiş mətndə bu nümunə yoxdur).
3. Ağ işıqlı alpları yanıma saldım (Ağ işıqlı igidləri yanıma saldım).
4. Alnunda altun aşıq cübbəsi yoq (Alnımı örtən qızıl işıqlı zirehin yoxdur!).
5. At, yaraq və işıq Bəkilin, Bəkil içində degil! (At, yaraq və işıqlı zireh Bəkilindir, Bəkil içində deyil!).
6. Alın-başa qunt işuğum urardım! (Öz alnıma parlaq zireh vurardım!) [15, 93//295, 94//296 (?-yoxdur), 134//366, 149// 351, 154//355, 181//385].

Özü-özünü KDQ-in yaxşı oxuyub-biləni hesab edən möhtərəm Ş.Cəmşidovun şənrində örnəklər bu şəkildədir:

1. Gün kibi şıllayıb gələn kafərin başında işığıdır.
2. Başımda qunt işıqlar saqlardım...
3. Ağ aşıqlı alpları yanıma saldım.
4. Alnında altun aşıq, cübbəsi yoq!
5. At, yaraq və işıq Bəkilin, Bəkil içində degil.
6. Alın başa qonat (?– B.A.) işığım urardım (7, 342, 343, 379, 395, 397, 427).

Drezden əlyazması əsas alınmaqla Azərbaycanda və Türkiyədə nəşr olunmuş KDQ-lərdən faydalanmada hasilə gəlmiş KDQ ensiklopediyasının birinci cildində “ışıq” oxuculara belə təqdim olunub:

1. Gün kibi şılayıb gələn kafərin başında ağıqdır.
2. Başımda qunt işıqlar saqlardım...
3. Ağ alıqlı alpları yanıma saldım.
4. Alnunda altun aşıq cübbəsi yoq!
5. At, yaraq və işıq Bəkilin, Bəkil içində degil
6. Alın-başa qunt işuğum urardım (16, 67, 67, 87, 94, 96, 110).

Beləliklə, örnəklərdən bəlli olur ki, H.Araslı, O.Ş.Gökyay, cüzi şəkli dəyişiklik hesaba alınmazsa, M.Ergin “ışıq/işik”i elə yazdığımız kimi də oxumuşlar. F.Zeynalovla S.Əlizadə də birgə nəşrlərində “ışıq”ı elə “ışıq” bilmişlər. S.Əlizadə təklidə nəşr etdirdiyi kitabında “ağ işıq”ı “ağ aşıq”, “altun işıq”ı “altun aşıq” oxumuşdur. Ş.Cəmşidovda “ışıq” dörd dəfə “ışıq”, iki dəfə “aşıq”dır. KDQ ensiklopediyasında tənəsüb gözlənilib: üç dəfə “ışıq”, üç dəfə “aşıq”.

Ş.Cəmşidovun və KDQ ensiklopediyasının birinci cildini nəşrə hazırlayanların (baş redaktor K.V.Nərimanoğlu, redaktorlar: S.Əlizadə, T.Hacıyev) “ışıq”ı, “aşıq” olaraq təqdim edərkən bu “aşıq”ı, hansı anlamda nəzərdə tutduqlarını bilmirik. S.Əlizadə isə F.Zeynalovla birlikdə və müstəqil çap etdirdiyi kitabların sadələşdirilmiş mətnlərində həmin söz, yaxud sözlər, təkrar edirik belə açıqlanmışdır:

1. “başında işığıdır” (papağındakı işıqdır)
2. “başında qunt işıqlar” (başında parlaq zireh. Bu açıqlama S.Əlizadənin təklikdə etdiyi nəşrdə yoxdur).
3. “ağ işıqlı” (birlikdə), “ağ aşıqlı (təklikdə). Hər iki nəşrin sadələşdirilmiş mətnində açıqlama “ağ işıq”dır. Deməli, belə çıxır ki, “ışıqlı”da, “aşıqlı”da elə birdir.
4. “altun işıq” (birlikdə), “altun aşıq” (təklikdə). Hər iki halda açıqlama belədir: qızıl işıqlı zireh.
5. “ışıq” (zirehli işıq).
6. “qunt işıq” (parlaq zireh).

Fərqlər göz qabağındadır. Amma bununla bərabər, S.Əlizadənin fikrinə görə, elə “ışıq” da, “aşıq” da “zireh”, “dəbilqə” deməkdir. O, kitabındakı lüğətdə “ışıq”ın “aşıq” olduğunu qəti olaraq bildirir və “aşıq”ın qarşısında yazır: “baş keçirilən zireh, dəbilqə” (15, 189, 204).

Abidədəki “ışıq”, “kont//kunt//qunt işıq”, “altun işıq” sözlərini V.V.Bartold “şlem”, “krepkiy şlem”, “beliy şlem”, “zolotoy şlem” - yəni dəbilqə deyə tərcümə etmişdir (5, 107,123, 126, 152). Bu tərcüməni çapa hazırlayan Azərbaycan alimləri H.Araslı və M.H.Təhmasib də həmin fikri olduğu kimi saxlamışlar. Əgər “ışıq” doğrudan da “dəbilqə”dirsə, onda Salur Qazanın evinin kafirlər tərəfindən yağmalandığı boyda Qaracığ Çobanın məhz elə bu kafirlərə dediyi:

*Başındağı tuğulğanı nə ögərsən, mərə kafir,
Başındağı borkümsə gəlməz mana! (16,47) –*

soylamadakı “tuğulğa”, yaxud doqquzuncu boydakı “Qalqanını aratdı, tuğulqasını yoğurdu, qapaqların sıyırdı, oğlanı alımadı”dakı (16,97) “tuğulğa” nə deməkdir? V.V.Bartold bu “tuğulğa”ları da “şlem” olaraq tərcümə etmişdir (5,30,128).

H.Araslı da öz nəşrlərində “tuğulğa”nı “dəbilqə” kimi izah etmişdir (13,172). Bu, doğrudan da belədir. Məsələnin sözü gedən yönü bizi “ışıq”a başqa mövqedən yanaşmağa çağırır.

Bəlli olduğu üzrə, dəbilqə elə bir döyüş ləvazimatı, vasitəsidir ki, o, yalnız başa geyilir. Amma “dəbilqə” hesab olunmuş “ışıq”ın istifadə yeri abidədə belədir:

1. *Alında altun işıq cübbəsi yox*
2. *Alın başa kont işığı urardım.*

Deməli, birinci örnəkdə açıq olaraq görünür ki, “altun işıq” başda yox, alındadır. İkinci örnəkdə də “kont işıq” başa geyilməyib, alın-başda vurulub, yəni bağlanılıb.

Dedik ki, V.V.Bartold “kont//qunt//ğunt işıq”ı “krepkiy şlem” kimi tərcümə etmişdir. Amma müasir türk dillərində də yaşamaqda olan // “günt”//“kont//kunt//qunt”//un rus dilindəki qarşılığı “krepkiy” yox, “dendi”, “frant”, “şeşol”dır (19,559) və bu sözlər də elə yeri göstərilən qaynaqda “gözəgörümlü”, “bəzəkli”, “qəşəng” şəklində açıqlanmışdır.

İndi görək “ışıq”ın “aşıq” olmasının kökü hardandır və bunun zənn olunmuş mənası nədir? M.H.Təhmasibdən öyrəndiyimizə görə, KDQ-dəki “ışıq”ı Kilisli Müəllim Rifət özünün 1916-cı il nəşrində “aşıq” oxumuşdur və hətta “Alında altun işıq cübbəsi yox” Kilisli Müəllim Rifət nəşrində “əynində altın aşıq cübbə yox” şəklindədir (18,27). Qayıdıb örnəklərə baxsaq O.Ş.Gökyay və M.Erginin də “alında”kı “əgnünde” kimi oxuduqlarını görürük. M.H.Təhmasib də “altun işıq”ı “altun aşıq” şəklində görüncə bunu “qızıl düymə” düşünmüş və örnəyə belə “düzəliş” vermişdir: “Əynində qızıl düyməli cübbə yox” (54, 29).

Əvvəla, biz abidənin Azərbaycan nəşrlərində “əyin” sözünün yoxluğuna şahid oluruq. İkincisi, M.H.Təhmasibin müraciət etdiyi H.Araslı nəşrlərində “ışıq”la “cübbə” arasında nöqtələrin, vergül işarəsinin qoyulduğunu nəzərə çatdırmışdıq. Ş.Cəməlidov da həmin sözləri bir-birindən vergüllə ayırmışdır (7, 395). Deməli, bu sözləri birlikdə götürmək düzgün deyil. Üçüncüsü, “altun işıq”, lap “altun aşıq”, yəni “qızıl düymə” olsa belə, onun “cübbə”yə heç bir dəxli yoxdur. Belə ki, altun – qızıl, işıqlı – aşıqlı (düyməli) cübbə ola bilməz. Çünki cübbə “üstədən geyilən, uzunətəkli”, enli *düyməsiz geyim* (B.A.) növüdür (4, IV c, 419). Həm də Oğuz cəmiyyətində dəyərləndirilən geyim növüdür. Əbəs yerə deyil ki, kafirlərlə döyüş – vuruşda fərqlənən Oğuz igidlərinə verilən mükafatlar sırasında cübbə də olur (16, 52,74). Nəhayət, “altun aşıq” ola bilməyən “altun işıq” ona görə “qızıl düymə”də ola bilmir ki, “qızıl düymə” necədirsə, eləcə də boylarda özünə yer tapıb: “...köksi qızıl düyməli, əlləri biləgindən qınalı, barmaqları nigarlı məhbub kafir qızları...” (16, 46).

Kilisli Müəllim Rifət “gün kibi şıldayıb//şulayıb//şilayıb// şillayıb gələn kafirin//kafərin başında işığıdır//ışığıdır” cümləsindəki “ışıq”ı da “aşıq” oxumuşdur (18,27). Bundan sonrakı bütün nəşrlərdə “ışıq” olan həmin söz lap axırıncı, həm də oxunuşuna görə hələlik mükəmməl nəşr sayılan KDQ ensiklopediyasında təzədən dönüb “aşıq” olmuşdur. Əgər burada da (dördüncü boyda) “ışıq” “aşıq”dırsa, “aşıq”da “düymə”dirsə və düymə nəyə görə başdırsa, onda bu “aşıq” (düymə) nə boydadır ki, Qazan xangil gələnlərin, uzaqlığına görə, keyik tozu, düşmən ordusu olduğunu ayırd edə bilmədikləri halda, həmin aşıq-düyməni görürlər, tanıyırlar (16, 67).

Örnəklərdən gördüyümüz kimi, “Ağ işıqlı//ışıqlu alpları yanıma saldım” cümləsindəki “ağ işıq” əksər nəşrlərdə elə “ağ işıq”dır. S.Əlizadə isə təklikdə nəşr etdiyi kitabında bunu “ağ aşıq” yazmaqla F.Zeynalovla ortaq olaraq oxuculara çatdırdıqları kitabdakı “ağ işıq”dan imtina etmişdir. Amma nədənsə, müəllif son kitabının sadələşdirilmiş mətnində “aşıq”ı elə “ışıq” olaraq saxlamışdır. Deməli, belə çıxır ki, “ışıq” elə “ışıq” olan kimi, “aşıq” da düymə – filan deyilmiş, elə “ışıq”mış.

Biz bu fikirdəyik ki, yazılış və oxunuşundan asılı olmayaraq, KDQ-in boylarındakı “ışıq” elə “ışıq”dır. O, bilavasitə başa, daha düzü alına bağlanılan vasitədir, döyüş ləvazimatıdır. Örnəklərdə də bu cür qeyd olunub: “Alında altun işıq...”, “Alın-başə kont işığı urardım”. Buna görə də “ışıq”ın başa vurulan, bağlanılan yox, geyilən “tuğulğa” (dəbilqə) olması fikri (V.V.Bartold,

H.Araslı və başqaları) gerçəkləşmir. Yenə də deyirik: tuğulğa – dəbilqə başa geyilir. Amma “ışıq” alına, başa vurulur bağlanılır. “Başa vurulur” deyəndə də, sözsüz, başın alın hissəsi nəzərdə tutulur.

Biz “ışıq”ın tuğulğa – dəbilqə ilə bağlılığı məsələsindən də yaxamızı qırağa çəkmirik. Bəlli olduğu üzrə, dəbilqə qədim çağ və orta yüzilliklərdə, əsasən, tuncdan, dəmirdən imiş. Qaynaqlarda bildirilir ki, bu gün istifadə etdiyimiz şüşə güzgü dövrümüzün üçüncü yüzilliyində Romada hazırlanmışdır (16, 18c, 51). Amma həmin çağacan güzgü tuncdan olmuşdur. Tunc güzgünün miladdan öncə doqquzuncu yüzillikdə mövcudluğu qeyd olunsada, arxeoloji axtarışlar sübut edir ki, tunc güzgüdən geniş şəkildə miladdan qabaq dördüncü – üçüncü yüzilliklərdən istifadə olunmağa başlanmışdır (12, 249).

Tunc güzgünü yaradan kimdir sualı da indiyəcən öz dürüst cavabını almamışdır. Bu iş Çin, Yunanıstan, Orta Asiya sənətkarlarına da aid edilməklə yanaşı, “güzgünün vətəni Zaqafqaziyadır” da deyilir (17, 1c., 189; 6, 21c., 285-305).

Yenə də elə qaynaqlarda güzgünün ilk yaradıcısı “qədim İranda hakimiyyət sürmüş Pişdadilər sülaləsinin dördüncü padşahı” əfsanəvi Cəmsid də sayılır. Makedoniyalı Filippin oğlu İsgəndər də. Sonuncu ilə bağlı Şərq əsatirini, ələlxüsus folklorunu dərinləndirən Nizami Gəncəvinin dedikləri də dəyərlidir. O, “İsgəndərnamə”də İsgəndərin güzgünü dəmirdən düzəltməsini belə təsvir etmişdir:

*Güzgüdən yox idi onadək əsər,
Güzgünü yaratdı böyük İsgəndər.
Başlanınca güzgü qayıрмаq işi,
Qəlibə tökdülər qızıl, gümüşü.
Nə sevgəl verdilər, vermədi səmər
Onda üzlərini düz görmədilər.
Sonra əl atdılar hər cür gövhərə,
Hər biri göstərdi başqa mənzərə.
Elə ki təcürübə dəmirə çatdı,
Gövhər üzərində naxış yaratdı.
Dəmirçi sənətkar rəssam olaraq,
Seyqəldə dəmiri eylədi parlaq.
Düzdüyü gövhərdə o rəssam artıq,
Gördü hər surəti təbii, açıq.
Öncə hər şəkildə onu qurdular,
Olmadı düzgün bir surət aşikar.
Güzgü enli olsa, enlənir surət,
Uzun olsa, surət uzanır əlbət.
Dördbucaq göstərir qarışıq xəyal,
Müsəddəs göstərir bam-başqa bir hal.
Dəyirmi qayrıldı, olmadı fayda,*

*Yenə davam etdi əvvəlki qayda.
Həndəsi yol ilə qara dəmirdən,
Güzgünü İsgəndər parlatdı birdən (9,110).*

Buradakı “Qəlibə tökdülər qızıl, gümüşü” misrasından bizə bu da aydın oldu ki, tunc, dəmirdən savayı, qızıl-gümüşdən də güzgü düzəltməyə cəhd olunub. Qənaətimizcə, sadaladıqlarımızdan hazırlanmış parlaq nəsnelər döyüş ləvazimatı funksiyasını (çox olsun ki, bu nəsnelər elə “ışıq” adlanıb) yerinə yetirib. Və bu vuruş vaxtı alına bağlanılırmış ki, rəqibin gözlərini qamaşdırın, onu çaşdırın. Məsəl üçün, rəvayətə görə, Cəmşid “dünyadakı bütün əşya və hadisələri göstərən güzgü”sünü həmişə tacının üstündə gəzdirərmiş. Onun parıltısı düşmənlərinin gözlərini qamaşdırdığından Cəmşidə yaxınlaşa bilməzmişlər. Döyüşə yollanan sarmat əsgəri də sinəsinə tuncdan, dəmirdən hazırlanmış güzgü bağlayırmış ki, rəqibi çaşdırıb ona üstün gəlsin (11, 90). Yadımıza salaq ki, ən əski “Günəşiçağırma” mərasimində keçirilən “Qodu-Qodu” (Hodu-Hodu, Dodu-Dodu) ayinində də bəzədilib insana oxşadılan çömçənin, yaxud gəlinciyin alınına mütləq güzgü bağlanırmış. İnəmə görə, Günəşin qarşısını kəsən şər qüvvələr Günəş simvolu olan güzgünün işığından, parıltısından qorxub qaçır və bununla da Günəş görünür (3,138).

Bütün bu deyilənlərdən sonra biz belə bir ümumi nəticəyə gəlirik ki, KDQ-dəki “ışıq” (“aşıq”ı qəbul etmirik) tuğulğa – dəbilqənin alını örtən hissəsinə bağlanmış və tuncdan, dəmirdən, eləcə də qızıldan, gümüşdən hazırlanmış güzgü keyfiyyətli döyüş ləvazimatıdır. Buradakı “qızıl”, “gümüş”ü də təsadüfi olaraq yazmamışıq. Belə ki, N.Gəncəvinin yazdığından güzgünün qızıldan, gümüşdən də hazırlanmasına cəhdin olduğunu demişdik. Əgər bunlardan güzgü hazırlamaq mümkün olmayıbsa da, parlaqlığına görə “ışıq” olaraq istifadə edilə bilərdi. KDQ-də “ışıq” bildiyimiz kimi, həm də “ağ işıq”, “altun (qızıl) işıq”, “kont//kunt//qunt/qont işıq” adları daşıyır. Zənnimizcə, “ışıq” tuncdan, dəmirdən, “altun işıq” qızıldan, “ağ işıq” isə gümüşdən hazırlanırmış. Qəti olaraq bu qənaətdəyik ki, əsasən, “parlaq” mənasında olan “kont//kunt//qunt”un semantik kökündə həm də “ağ”, “gümüş”, “ağ gümüş” anlamı yatıb. KDQ-də müxtəlif oxunuşlu kont/qont üç kərə işlənib. Bunlardan ikisini misal verdiyimiz örnəklərdə görmüşük və bunlardakı sözü gedən ifadənin doğrudan-doğruya nə demək olduğu, mənasının nədən ibarətliyi indi haqqında danışacağımız üçüncü kont//qontun yardımını ilə üzə çıxır.

Dustaqlıqdan Oğuz qayıdan Bamsı Beyrək tanınmaz kökdədir. Bununla belə, əlamətlərindən – qara qıyma gözlərindən, qara saç örtmüş üzündən, apul-apul (sallana-sallana, ləngərlə) yerindən, aslan duruşundan bacısı onu elə qardaşına oxşadır. Qız həm də deyir ki:

*Qont-qont biləklərin solmasaydı
Ağam Beyrək deyəydim, ozan, sana (16,62).*

Soylamanın bu misralarını V.V.Bartold belə tərcümə etmişdir: “He поблднели бы твои сильные руки, я назвал бы тебя своим старшим братом Бейреком, певец!” (5,48). İki əvvəlki kont/qontu V.V.Bartoldun “krepkıy” şəklində tərcümə etdiyini arxada bildirmişdik. Bəs görəsən növbəti “qont”u böyük alim nə üçün “сильные” (güclü) olaraq tərcümə etmişdir? Bu, bizə bəlli deyil.

S.Əlizadə əsas mətnə “qunt işıq” kimi daxil etdiyi əvvəlki hər iki ifadəni sadələşdirilmiş mətnədə “parlaq zireh” şəklində vermişdir. Sözü açdıgımız soylamadakı misralar isə belə sadələşdirilmişdir:

Ətli-canlı biləklərin boşalmayıdı

Ağam Beyrək deyərdim, ozan, sənə (15,283).

Əvvəla, örnəkdəki “qont-qont” eyni sözün təkrarı olduğu halda, başa düşülmür ki, S.Əlizadə bunu nə üçün “ətli-canlı” olaraq ayrı-ayrı sözlər sayır? Belə çıxır ki, “qont-qont”un biri “ətli”, o biri də “canlı” deməkdir. İkincisi, başqa vaxtda “qont// qunt”u doğru olaraq “parlaq” kimi sadələşdirən hörmətli müəllimimiz S.Əlizadə bilmək olmur ki, onu birdən-birə niyə “ətli-canlı”ya çevirib? Nəhayət, “solmasayıdı” sözü məgər aydın deyil ki, onu həqiqi mənasından qoparıb mətləbə aidiyyəti olmayan “boşalmayıdı” kökünə salasan? Həm də unutmamalıyıq ki, “solmaq” bilavasitə daha çox rəngə aiddir. Əgər “qont-qont”a, doğrudan da “ətli-canlı” demək olsaydı, onda “solmasayıdı”nın da yerinə “boşalmayıdı” yox, “arıqlamasayıdı”, “üzülməsəydi” olmalı idi. Çünki ətli-canlı arıqlaya, üzülə bilər.

Ş.Cəmşidov da soylamadakı həmin misrada qaş düzəltmək əvəzinə, görün, gözü də necə vurub çıxarıb: “Qont-qont yənəqlərin (?- B.A.) solmasayıdı...” (7, 311). Bu qədər Qorqudşünas düzgün olaraq “biləklərin” oxuduğu halda, heç cürə başa düşmək olmur ki, abidəyə qırx ildən çox ömür sərf edən (özü belə deyir) Ş.Cəmşidov “yənəqlərin”i haradan tapıb? Axı Drezden mətnini də daxil etdiyi öz kitabının 487-ci səhifəsində həmin söz ərəb əlifbasında açıq-aydın şəkildə “biləklərin” yazılmışdır. Daha bu boyda cidanı çuvalda gizlətmək olmaz ki.

“Qont-qont biləklərin solmasayıdı” misrasındakı “qont-qont”u biz məhz biləyə aid olmasına görə “ağ”, yaxud “gümüş” anlamında sayırıq. Çox olsun ki, bu misranın açımı “Gümüş kimi ağ biləklərin solmasayıdı” deməkdir. Bizi bu qənaətə gətirən nədir? Dilimizdə biləyə “ağ bilək”, “gümüş bilək” deyimi elə indi də vardır, indi də deyilir:

Mən aşıqəm, gül əllər

Ağ biləklər, gül əllər,

Dəryaca ağcın olsa,

Yoxsul olsan güləllər.

Yaxud:

*Gümüş biləklərin, bəyaz qolların
Sarı kəhrəbası hayıf ki, yoxdur! (20,176)*

tipli folklor, yazılı ədəbiyyatdan istənilən qədər örnək göstərməyin çətinliyi yoxdur. Düşünürük ki, bu məsələdə də çox uzağa getməyib, elə KDQ-in özünə müraciətimiz bəs eləyər. Bamsı Beyrək “qont-qont biləklərin solmasaydı” deyən bacısından və bacılarından ayrılıb Baniçiçəyin toy məclisinə gəlir. Arxada da dediyimiz kimi, o, Baniçiçəyin oynamasını istəyir. Qız oynayanda əllərini donunun qolunda gizləyir. Bamsı Beyrək qəsdən qız eyiblidir ki, əllərini gizlədir deyəndə Baniçiçək: “Mərə dəlü ozan, mən eyiblümiyəm kim, mana eyib qoşarsan?” - dedi. *Gümüş kibi ağ biləgin* açdı, əlin çıxardı” (16,64).

Kursivdə verdiyimiz “gümüş kibi ağ biləgin” “qont-qont biləklərin”lə eyni mənada olması, sözsüz ki, şübhə yaratmır. Bununla belə, “qont” ümumi şəkildə “parlaq” deməkdir və bunun qaynaqlarda da bu cür olmasını arxada dedik. Və beləliklə, “ışıq”la bağlı söhbətimizin yekunu olmaqla bildiririk: KDQ-dəki “ışıq” döyüş-vuruşda rəqibin gözlərini qamaşdırmaq üçün alına bağlanılan vasitədir. Ayrı-ayrı təyin əlamətli “ışıq”ın adı elə “ışıq”dır. Qılıncın adı qılınc, nizənin adı nizə, qalxanın adı qalxan, kamanın adı kaman, oxun adı ox olan kimi. Onu dəbilqə, zireh, aşıq, düymə və s. adlandırmaq məntiqləndirən qıraqdır.

Qayıdırıq Bəkilin xanımının ərinə müraciəti məsələsinə. Xanımının dediklərini dinləyən Bəkil ona bildirir ki:

*Xanımızın nəzəri bizdən dönmüş gördüm.
Eli-günü köçürün, doqquz tümən Gürcüstana gedəlim!
Oğuzasi oldum, bəllü bilin! (16, 94).*

Əslinə Bəkildən nəzəri dönən kimsə yoxdur. Əgər xan Bayındırsa o, Bəkilə bir kəlmə də acı söz deməyib, əksinə onun şərəfinə ziyafət təşkil edib, ov mərasimi düzənləyib. Nə var, nə var Salur Qazan bu bəyin hünərində atın rolunu yüksək dəyərləndirib. Bundan ötrü doğma yurda arxa çevirib özgə, yadlar arasına köçməkmilə olar? Doğmalara qarşı asi olmaqmilə olar?

Bax, bu yerdə Bəkilin xanımının necə düşüncəli, uzaqgörən olması, dəyərli məsləhət verməyə qadirliyi bəlliləşir. O, ərinə əyri yoldan uzaqlaşmağa çağırır:

“Yigidim, bəg yigidim! Padşahlar Tanrının kölgəsidir. Padşahına asi olanın işi rast gəlməz.. Ava bingil, könlün açılısın!”

Bəkil xanımının dediklərinin həqiqət olduğunu dərk edir və başa düşür ki, necə deyərlər, acıqlı başqa ağıl olmaz. Onun acığı soyuyur. Ova yollanır. Xanımının məsləhəti ilə nəinki əri Bəkilə, ümumiyyətlə Oğuz başıucalıq gətirməyəcək, yadların sərki hədəfinə çevrilə biləcək bir hadisə, əhvalatın qarşısı alınır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Abdulla B. "Kitabi-Dədə Qorqud" da rəng simvolikası. – B., Çarşıoğlu, 2004.
2. Abdulla B. "Kitabi-Dədə Qorqud" da "ışıq" ifadəsinə dair//Azərbaycan EA "Məruzələr"i, 1982, №
3. Abdulla B. Azərbaycan mərasim folkloru. – B., Qismət, 2005.
4. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 4 cildə. – B., Azərbaycan EA, nəşr, 1962-1987.
5. Бартольд В.В. Турецкий эпос и Кавказ// «Книга моего Деда Коркута». – М.-Л.: 1962.
6. Большая Советская Энциклопедия. – М.: Госуд.научн.изд-во, БСЭ, т.21.
7. Сəmişidov Ş. Kitabi-Dədəm Qorqud. – B., Elm, 1999.
8. Ergin M. Dede Korkut kitabı. – Ankara, 1964.
9. Gəncəvi N. İsgəndərnamə. – B., Yazıçı, 1983.
10. Gökyaş O.Ş. Dedem Korkudun kitabı. – İstanbul, 1973.
11. Хазанов А.М. Религиозно-магическое понимание зеркал у сарматов// «Советская этнография», 1964, № 3.
12. Казиев С.М. Археологические раскопки в Мингечауре // Материальная культура. – Б., изд-во АН Азерб., 1949, т.I.
13. Kitabi-Dədə Qorqud//Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri. Dastanlar (tərt.B.Abdulla). – B., Yazıçı, 1987.
14. Kitabi-Dədə Qorqud (tərt. F.Zeynalov, S.Əlizadə). – B., Yazıçı, 1988.
15. Kitabi-Dədə Qorqud (tərt.S.Əlizadə). – B., YNE, 1999.
16. Kitabi-Dədə Qorqud Ensiklopediyası. – B., YNE, 2000, I-II cildlər.
17. Мифы народов мира (энциклопедия). Б., 2-х т.- М., «Советская энциклопедия». – 1980-1982.
18. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq davtanları (orta əsrlər). –B., Elm, 1972.
19. Турецко-русский словарь. – М.: «Русский язык», 1972.
20. Vaqif M.P. Əsərləri. – B., Çarşıoğlu, 2004.

Summary**OGUZ WOMAN CHARACTER IN "KITABY – DADA GORGUD":
BAKIL'S WIFE*****Bahlul ABDULLA****(Azerbaijan National Academy of Sciences)*

One of rather active women in KDG is Bakil's wife. This kahnim (lady) somehow resembles Khan gizi, Dirsax khan's wife, by her character. We should remind ourselves that when Dirsax khan returned offended from the meeting with Bayandur khan, it was his wife who straightened him up. The same is repeated, but in another form, with Bakil.

The cleverness and farsightedness of Bakil's wife; her ability to give valuable advice and to keep her husband away from the wrong way, are especially emphasized in the article.

In addition various readings of the word "light" with attributes "white", "gold", "kont/kunt/gunt/kunut" in different editions of this monument and the views of different scholars are also researched in the article.